

Шәкен Айман Шәкенқызының
«6D090200 – Туризм» мамандығы бойынша философия докторы (PhD)
дәрежесін алу үшін ұсынылған «Алматы облысында агротуризм дамуының
детерминанттары» диссертациясына

АНДАТПА

Диссертациялық зерттеудің өзектілігі. Халықаралық ғылыми әдебиеттерде агротуризмнің дамуы мен жұмыс істеуі туралы пікірталастар ауқымды және көп қырлы, бірақ олардың көпшілігінде конструктивті нәтижелер жоқ. Бұл Қазақстанның ауылдық аймақтарының тұрақты дамуын қолдау және қозғаушы нысан ретінде туризмге назар аударуға да қатысты. Ел басшылығы ауылда әртүрлі өнім түрлерін өндіруді әртараптандыру және оның тиімділігін арттыру, сонымен қатар агротуризм сияқты қызмет көрсету салаларын дамыту маңызды екенін бірнеше рет атап өтті. Диссертациялық зерттеудің ғылыми қамтамасыз ету мәселелерін шешу тұрғысынан өзектілігін көрсететін дәлелдер мыналар: аймақтық деңгейде агротуризмді ұйымдастыру мен дамытуды зерттеудің ғылыми негіздері туралы тұтас түсінік жоқ; Қазақстан жағдайлары үшін агротуризмді ұйымдастыру, ынталандыру және қолдаудың жай-күйін, әлеуетін және детерминанттарын зерттеу мәселесі әдістемелік тұрғыдан әзірленбеген; Қазақстанның ауылдық жерлерінің тұрғындары үшін балама қызмет ретінде агротуризмге әсер ететін детерминанттарды қолданбалы зерттеу мысалдары жоқ; сынақ аймағындағы детерминанттарды ескере отырып, агротуризмді ұйымдастыру, ынталандыру және қолдау бойынша іс-шаралардың дамуын көрсету.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – Алматы облысының мысалында агротуризмді оңтайлы ұйымдастыру, белсендіру және қолдаудағы рөлін түсіну үшін оның дамуының негізгі ынталандырушы және тежеуші детерминанттарын зерттеу. Осы мақсатқа жету үшін келесі **міндеттер** қойылып, шешілді: 1) қолданыстағы теорияларды, әдістерді және негізгі аспектілерді жүйелей отырып, аймақтық деңгейде агротуризмді зерттеудің ғылыми негіздерін талдау; 2) Алматы облысындағы агротуризмнің қазіргі жағдайын, оның әлеуетін және даму детерминанттарын бағалау; 3) Алматы облысында агротуризмді дамытудың негізі ретінде сұраныс пен тұтынушылардың қалауын зерделеу; 4) анықталған детерминанттарды факторларды ескере отырып, Алматы облысында агротуризмді дамытудың бағыттары мен іс-шаралар кешенін әзірлеу.

Зерттеу объектісі – Алматы облысындағы агротуризм.

Зерттеу пәні – Алматы облысында агротуризмді ұйымдастыруға, ынталандыруға және дамытуға әсер ететін негізгі детерминанттар.

Диссертациялық зерттеу әдістемесі ғылыми зерттеудің жалпы және арнайы әдістерін пайдалануға негізделген. Олардың ішінде негізгілері: ғылыми әдебиеттердің мазмұнын талдау, жүйелік және статистикалық талдау әдістері, салыстыру, типология, топтастыру, сұрау, сұхбат, сараптамалық бағалау, аймақтарға бөлу, картография. Картографиялық материалды жасау үшін ESRI компаниясының ArcGIS Pro компьютерлік бағдарламасы пайдаланылды.

Зерттеудің негізгі нәтижелерінің сипаттамасы.

«Bibliometrix R» құралына негізделген библиометриялық талдау және агротуризм мәселесі бойынша ғылыми жарияланымдарды зерделеу оның ғылыми зерттелу дәрежесі мен даму тенденцияларын кеңейтілген түсінуге негіз болды, сонымен қатар агротуризмнің негізгі терминдері мен концепцияларының концептуалды нақтылануын қамтамасыз етті. Бұл агротуризмді теориялық қамтамасыз етуді дамытуға және мүдделі тараптардың жұмысын үйлестіруге ықпал етеді.

Ақпараттың жеткіліксіздігі жағдайында агротуризмнің ағымдағы жағдайын анықтау және жалпы агротуризм әлеуетін бағалау мақсатында жүргізілген сұхбат агротуризмнің детерминанттарымен себеп-салдарлық байланыстарды анықтауға ықпал етті. Сұхбаттардың феноменологиялық талдауы барлық детерминанттарды «сыртқы» және «ішкі» деп екі топқа бөлуге мүмкіндік берді.

Аумақтың агротуристтік әлеуетін бағалау аймақтық агротуристтік өнімнің ерекшеліктері мен құрылымын анықтайды. Аумақтың жалпы агротуристтік әлеуетін бағалаудың авторлық әдістемесі (ЖАӨБ) Алматы облысының мазмұны бойынша сыналды. Бағалау үшін әрбір әкімшілік-аумақтық бірліктің төрт индикатор тобымен қамтамасыз етілу деңгейі туралы ақпаратты дәйекті жинау және жүйелеу жүзеге асырылды: табиғи туризм және рекреациялық ресурстар (ТТРР); әлеуметтік-экономикалық туризм және рекреациялық ресурстар (ӨЭТРР); туристік объектілер (ТО); ауылшаруашылық туризм және рекреациялық ресурстар (АТРР). Қорытынды кезеңде төрт ішінара бағалау интегралды түрге келтірілді.

Агротуризмнің дамуының детерминанттары агротуризм қызметінің дамуы мен жұмыс істеуіне оң немесе теріс әсер ететін әртүрлі ынталандырушы және тежеуші факторлар болып табылады. Детерминанттардың барлығы 7 тобы анықталды. Алматы облысының мысалын пайдалана отырып, «бірінші ретті» детерминанттар (уақыт бойынша біршама тұрақты), сондай-ақ «екінші ретті» (неғұрлым динамикалық) детерминанттар анықталды.

Агротуризмнің детерминанттарын ескере отырып, агротуристтердің сұранысы мен қалауларын зерттеу үшін авторлық сауалнама әдістемесін қолдану оны дамытудың негізгі шараларының негізделген кешенін қалыптастыруды қамтамасыз етті. Онда агротуризм саласының қатысушылары мен әлеуетті агротуристтердің реакциясы анықталды. Алматы және Астана қалаларындағы 577 респондент арасында жүргізілген сапалы диагностикалық құрылымдық онлайн сауалнама респонденттердің терең уәждерін, құндылықтары мен сенімдерін түсінуге, агротуризмді құбылыс ретінде түсіну ерекшеліктерін анықтауға, сондай-ақ осы мәселеге қатысты қоғамдық пікірді анықтауға бағытталған. Сауалнама арқылы сұраныс пен қалаулар зерттелді, қала тұрғындарының күтулері мен қалаулары анықталды, бұл агротуристтік бизнес иелеріне әлеуетті клиенттердің сұраныстарына тиімді жауап беруге көмектеседі.

Қорғауға келесі тұжырымдар ұсынылады:

1) ғылыми жарияланымдарды библиометриялық талдау, агротуризмнің типологиясын қалыптастыру және әдістемелік тәсілдерді жүйелеу агротуризмді

зерттеудің ғылыми негіздерін және олардың негізділігін дамытуда шешуші рөл атқарады;

2) ақпараттың жеткіліксіздігі жағдайында агротуризмнің ағымдағы жай-күйін анықтау мақсатында сұхбат жүргізу және өңірдің жалпы агротуристтік әлеуетін бағалау агротуризмді дамытудың детерминанттарымен себеп-салдарлық байланыстарды орнатуға мүмкіндік береді;

3) агротуризмнің детерминанттарын ескере отырып, агротуристердің сұранысы мен қалауларын зерделеу үшін авторлық сауалнама әдістемесін пайдалану оны дамытудың негізгі шараларының негізделген және тиімді кешенін қалыптастыруды қамтамасыз етеді.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы келесі ережелермен дәлелденген: 1) Алматы облысының мысалында олардың қолданылуы мен тиімділігіне баса назар аудары отырып, өңірлік деңгейде агротуризмді зерттеудің ғылыми негіздері мен әдістемелері талданған; 2) Алматы облысының мысалында аумақтың ерекшеліктері мен жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, агротуризмнің ағымдағы жай-күйі, әлеуеті мен дамуындағы кедергілер бағаланды; 3) Алматы облысының мысалында агротуризмді ұйымдастыру және дамыту бойынша туристердің өзгеру тенденциялары мен кетулерін ескере отырып сұраныс пен тұтынушылардың қалауы зерттелді; 4) Алматы облысының мысалында анықталған детерминанттарды ескере отырып, агротуризмді ұйымдастыру және дамыту бойынша бағыттар мен іс-шаралар кешені әзірленді.

Зерттеудің теориялық маңыздылығы: 1) агротуризмнің қазіргі жағдайы мен даму тенденциялары туралы ғылыми түсініктер библиометриялық талдау және ғылыми жарияланымдарды бағалау арқылы кеңейтілді және агротуризмнің негізгі терминдеріне концептуалды нақтылау жүргізілді; 2) агротуризмнің ғылыми типологияларының қолдану мүмкіндігі және агротуризмнің тиімді дамуы үшін маңыздылығы мен жарамдылығы тұрғысынан олардың спецификалық ерекшеліктері зерттелді және Қазақстанда бейімдеу мен қолданудың озық әлемдік тәжірибесіне талдау жүргізілді; 3) ғылыми базаны дамыту және әдістемелік құралдарды байыту үшін агротуризмді зерттеудің әдіснамалық тәсілдері жүйеленді; 4) авторлық сұхбат әдістемесін пайдалана отырып, Алматы облысындағы агротуризмнің жай-күйін бағалау жүргізілді; 5) С.Р. Ердаулетовтың әзірлемелерін пайдалана отырып, авторлық әдістеме негізінде жалпы агротуризм әлеуеті бағаланды және шағын масштабты цифрлық карталар сериясы құрастырылып, Алматы облысының мысалында агротуризмді дамытудың факторлары мен кедергілері зерттелді; 6) авторлық сауалнама әдістемесі арқылы әлеуетті агротуристердің сұранысы мен қалауы зерттелді, пайдалы шетелдік тәжірибе жүйеленді және Алматы облысында агротуризмді дамыту бойынша шаралар кешені қалыптастырылды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы келесі дәлелдермен ашылады: 1) ғылыми басылымдардың библиометриялық талдауы агротуризмді зерттеудің негізгі бағыттарын көрсетеді және негізгі терминдер мен ұғымдардың концептуалды спецификациясын қамтиды; 2) агротуризмді дамытудың зерттелген типологиялары мен озық тәжірибелері Қазақстан жағдайларына бейімделгеннен кейін агротуризмді дамытуды ұйымдастыру, ынталандыру және

қолдау үшін қолданылады; 3) жүйеленген әдістемелік тәсілдер агротуризмнің жай-күйі мен әлеуетін дәлірек бағалауға мүмкіндік береді және нақты қолданбалы міндеттерді шешу жағдайында әдістемелік құралдарды толықтырады; 4) толтырылған сұхбаттар мен сауалнамалар агротуризм саласына қатысушылардан және әлеуетті агротуристерден кері байланыс алуға мүмкіндік берді; 5) Алматы облысында агротуризмді дамытуды ынталандыру жөніндегі әзірленген шаралар кешені практикалық құрал болып табылады және өңірлік деңгейде детерминанттарды есепке алудың үлгісі болып табылады; 6) диссертацияның нәтижелері «Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті» КЕАҚ «6B11101 туризм» БББ «Ауыл туризмі» пәні бойынша енгізу сертификаты, ҚазПатент НЗМИ авторлық куәліктері түрінде сынақтан өтті. 01.07.2023 ж. 37724 «Өңірлік деңгейде агротуризмді ұйымдастыру мен дамытуды зерттеудің ғылыми негіздері» және 2024 жылғы 28 наурыздағы № 44020 «Алматы облысының жалпы агротуристік әлеуетінің картасы».

Алынған нәтижелердің жаңалығы мен маңыздылығын негіздеу: 1) С.Р.Ердаулетовтың әзірлемелерін пайдалана отырып, авторлық әдістеме негізінде агротуризм бизнесін дамытудың негізі болып табылатын жалпы агротуристік әлеует бағаланды; 2) сауалнама негізінде Алматы облысының мысалында агротуризмді ұйымдастыру және дамыту бойынша туристердің өзгеру тенденциялары мен күтулерін ескере отырып, сұраныс пен тұтынушылардың қалауы зерттелді; 3) әзірленген ұсыныстарды іске асыру Алматы облысының ауылдық жерлерінде агротуризмді дамыту үшін жағдайды жақсартуға ықпал етеді.

Автордың ғылыми еңбекке қосқан үлесі. Автор өз бетінше зерттеу жүргізіп, диссертация дайындады. Ол зерттеудің барлық түрлеріне жауап берді: жұмысты жоспарлау, сауалнамалар мен сұхбаттарды жүргізу, деректерді жүйелеу және талдау, диссертация мәтінін жазу. Автор зерттеу мәселесі бойынша әдебиеттерді талдап, деректер жинап, математикалық есептеулер жүргізіп, цифрлық карталарды дайындап, нәтижелерін талдаған. Диссертацияны автор тәуелсіздік, ішкі бірлік, ғылыми жаңалық, сенімділік, практикалық құндылық, академиялық адалдық принциптерін сақтай отырып дайындаған.

Ғылыми дамудың басым бағыттарымен және мемлекеттік бағдарламалармен байланыс. Диссертацияның уақтылы және ғылымның басым бағыттарына және тәжірибе талаптарына сәйкестігі келесі мемлекеттік құжаттармен байланысын анықтайды: «Әділетті Қазақстанның экономикалық бағыты» (Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы). Қазақстан 01.09.2023 ж.); «Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың 2023–2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы No 270 қаулысы); «Қазақстан Республикасының туризм саласын дамытудың 2023–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2023 жылғы 28 наурыздағы No 262 қаулысы); «Қуатты өңірлер – ел дамуының драйвері» ұлттық жобасы (Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 12 қазандағы № 729 қаулысы) және т.б.

Жұмыстың апробациясы. Негізгі нәтижелер келесі халықаралық конференцияларда ұсынылды: «Туризм және қызмет көрсету индустриясы: атақ, имидж, инвестиция» (Белгород, Ресей Федерациясы, 2017 ж.), «Бурабай форумы: Қазақстанның халықаралық ынтымақтастығы» (Астана, Қазақстан Республикасы, 2018 ж.), «Фараби әлемі» (Алматы, Қазақстан Республикасы) , 2018, 2019), «Тұрақты экономикалық даму: жағдайы, проблемалары, болашағы» (Пинск, Беларусь Республикасы, 2018 ж.), 17-ші теориялық-практикалық конференция «Сібір аймағының және көршілес аймақтардың туризмін дамыту мүмкіндіктері» (Томск, Ресей Федерациясы) , 2018).

2015–2017 жылдары автор 120 «Гранттық қаржыландыру» бюджеттік бағдарламасының («Елдің зияткерлік әлеуеті» басымдығы, «Жаратылыстану ғылымдары саласындағы іргелі зерттеулер» кіші басымдығы) орындаушы ретінде № 0115PK00380 «Агротуризмді дамыту арқылы Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын жандандырудың концептуалды моделі» тақырыбына ғылыми жобаны жүзеге асыруға қатысты (ғылыми жетекшісі – география ғылымдарының докторы, профессор Ердаuletов С.Р.).

Зерттеу тақырыбы бойынша алынған нәтижелер «Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ» КЕАҚ «6B11101 Туризм» БББ «Ауыл туризмі» пәні бойынша енгізу Актісі және ҚазПатент НИИС-тен 2 авторлық куәлік түрінде сынақтан өтті.

Зерттеу нәтижелерін жариялау. Диссертация тақырыбы бойынша барлығы 14 ғылыми мақала жарияланған, оның ішінде: SCOPUS және Web of Science негізіндегі журналдарда 3 мақала; Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым және жоғары білім саласындағы сапаны қамтамасыз ету комитеті ұсынған басылымдарда 4 мақала, оның ішінде арнайы шығарылымда 1 мақала; Халықаралық конференциялар материалдарындағы 5 мақала; SCOPUS Proceedings форматындағы халықаралық конференция материалдарындағы 1 мақала.

Жұмыс құрылымы. Диссертация кіріспеден, үш тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшадан тұрады. 1 тарауда аймақтық деңгейде агротуризмді ұйымдастыру мен дамыту мәселелерін зерттеудің ғылыми негіздері қарастырылған. 2-тарау Қазақстан Республикасының Алматы облысының мысалында агротуризм дамуының қазіргі жағдайын, әлеуетін және детерминанттарын зерттеуге арналған. 3-тарауда анықталған анықтаушыларды ескере отырып, Алматы облысында агротуризмді ұйымдастыру және дамыту бойынша жоспарлау-ұсынымдар кешенін әзірлеу нәтижелері берілген.

Диссертация MS Word бағдарламасында терілген мәтіннің 150 бетінде ұсынылған және 28 сурет, 36 кесте және 164 атаудағы пайдаланылған дереккөздердің тізімін қамтиды.